

Katarzyna Wójcik (Lublin)

Obraz Głuchoniemców w narodowosocjalistycznym miesiącniku *Kolonistenbriefe/Listy Kolonistów 1941-1944*

The presentation of Walddeutsche in the national socialist monthly *Kolonistenbriefe* between 1941 and 1944

Zusammenfassung

Das Ziel dieses Beitrags ist eine Analyse des Bildes von den Walddeutschen (spätmittelalterlichen deutschen Ansiedlern im Vorkarpatenland) in der NS-Monatsschrift *Kolonistenbriefe*. Als Grundlage dienen Presstexte, die in den Jahren 1941-1944 erschienen sind. Die Monatsschrift sollte über die Selektion des Materials und die Verbreitung der Informationen eine bedeutende Rolle bei der Neudefinierung des Begriffs „Kolonistentum“ und dadurch bei der Legitimation des deutschen repressiven Anspruchs im Weichselraum spielen. Im Rahmen der Analyse wird die faktografische und lexikalische Ebene des sprachlich konstruierten Bildes von den Walddeutschen untersucht. Der Schwerpunkt der Untersuchung liegt ebenfalls auf den Strategien von der NS-Propaganda sowie der persuasiven Spezifik der Texte.

Abstract

The present article analyses the image of Walddeutsche (a group of late medieval settlers in Subcarpathia) and their descendants presented in the national socialist monthly *Kolonistenbriefe*. The analysis is based on press releases published between 1941 and 1944. Through the selection of materials, preparation and dissemination of information, the monthly played a crucial role in redefining the notion of colonist, thus legitimising Germany's repressive claims in the Vistula basin. The analysis covered the factual and lexical aspects of the linguistic image of the world with regard to Walddeutsche. The research focussed on propaganda strategies and the persuasive characteristics of the releases.

Schlüsselwörter

Walddeutsche, Kolonistenbriefe, Presstexte

Keywords

Walddeutsche, Kolonistenbriefe, press releases

Decyzja okupanta niemieckiego z dnia 9 listopada 1939 roku o wydawaniu na terenie Generalnego Gubernatorstwa gazety dziennej pod nazwą *Krakauer Zeitung* (Gassner, Pressearbeit, 1943, s.147) była wstępem do tworzenia kolejnych narodowosocjalistycznych tytułów prasowych przeznaczonych dla Reichsdeutschwów i Volksdeutschwów na omawianym terenie. Periodyki ukazujące się w GG w języku niemieckim ze względu na zakres tematyczny można podzielić na 3 grupy: 1. kulturalne i naukowe (magazyn *Das Generalgouvernement*

i kwartalnik *Die Burg*), 2. polityczne sygnowane przez NSDAP (*Das Vorfeld* i *Schulungsblatt*), oraz propagandowe skierowane do Volksdeutschow (*Kolonistenbriefe/Listy Kolonistów* i *Deutsche Gemeinschaft Wochenschrift für die Siedlungsdeutschen im Generalgouvernement*) (Jockheck, Propaganda, 2006, s. 95-99). Dwa ostatnie z wymienionych periodyków posiadały dodatkowo zawężony profil tematyczny, ponieważ dedykowane były szczególnej grupie docelowej czytelników wśród Niemców etnicznych, a mianowicie potomkom kolonistów niemieckich, którzy na przestrzeni wieków zasiedlali polskie ziemie. Zarówno w przypadku *Kolonistenbriefe/Listy Kolonistów* jak również *Deutsche Gemeinschaft* główne cele politycznego i propagandowego przekazu wbudowane zostały w główną oś narracji¹ (Mojsik, Manipulacja, 2007, s. 241-242) tekstów dotyczących historycznej, kulturowej i kolonizatorskiej roli żywiołu niemieckiego, jako podłoża niemieckiego „Führungsanspruch” (roszczeń do przywództwa) na okupowanych terenach GG.

Zadanie postawione przed Untersturmführerem Lotharem von Seltmannem – wydawcą miesięcznika „*Kolonistenbriefe/Listy Kolonistów*”, którego pierwszy numer ukazał się w kwietniu 1941 roku w Lublinie², polegało na dostarczaniu kolonistom niemieckim na Zamojszczyźnie przystępnych treści związanych z ich historią i codzienną bieżącą egzystencją w tzw. koloniach niemieckich objętych kierowaną przez władze dystryktu lubelskiego akcją „Rückgewinnung” (Madajczyk, Zamojszczyzna, 1979, s. 23, 26-28, 36-38)³.

Manifest programowy miesięcznika w sposób jednoznaczny odwoływał się do znaczenia historycznego aspektu kolonizacji niemieckiej na ziemiach polskich w budzeniu świadomości potomków kolonistów niemieckich w GG i budowaniu nowej więzi narodowej: „Z wiedzy o niemieckim pochodzeniu powstanie nowe niemieckie poczucie wspólnoty a z niego w rezultacie dumnie przyznanie się do spuścizny krwi niemieckich przodków” (tłum. K.W.)

¹ Przez tekst narracyjny w naukach humanistycznych rozumiem za T. Mojsikiem rodzaj tekstu, spełniającego następujące warunki – występowanie narratora, czyli osoby opowiadającej, lub przedstawiającej opowieść/historię za pomocą środka/medium wykorzystującego język, obraz lub dźwięk.

² *Kolonistenbriefe/Listy Kolonistów* (dalej: *KB*) początkowo ukazywały się w dwujęzycznej wersji niemiecko-polskiej. W pierwszych numerach miesięcznika uwagę zwraca słaba jakość polskiego tłumaczenia, pomimo że zgodnie z wytycznymi szefa prasy w GG Emila Gassnera niemieckie teksty tłumaczone przez Polaków zawsze podlegały następnie kontroli niemieckiego redaktora znającego język polski. (Napora, Gadzinowe, 2017, s. 28-29).

³ Akcja „Rückgewinnung” rozpoczęta latem 1941 roku z rozkazu dowódcy SS i policji dystryktu lubelskiego Odilo Globocnika polegała na poszukiwaniu potomków kolonistów niemieckich przybyłych na Zamojszczyznę m. in. z Palatynatu, Alzacji i Lotaryngii na mocy specjalnego dekretu cesarza Józefa II z dnia 14 marca 1784 roku. Akcją tą objętych zostało 11 wsi: Antoniówka, Białobrzegi, Brody Duże, Brody Małe, Dorbozy, Freifeld (obecnie Kowalówka), Horyszów, Huszczka, Płoskie, Rogóźno i Sitaniec.

(N. N., Wstęp, Januar 1942). Plany „odzyskania potomków kolonistów niemieckich” („Rückgewinnung”) i ich ponowne niemieczenie („Wiedereindeutschung”) zakładały również propagandowe wykreowanie ich wizerunku w oparciu o ugruntowany w przedwojennej historiografii niemieckiej stereotyp kolonisty-pioniera⁴. Potomkowie kolonistów niemieckich z tzw. kolonii niemieckich na Zamojszczyźnie stali się zatem podmiotem w prasowym dyskursie politycznym (Czyżewski, Dyskurs, 2004, 49-53)⁵, ukierunkowanym na kształtowanie ich postaw jako członków niemieckiej „Volksgemeinschaft” (wspólnoty narodowej) (Götz, Ungleiche, 2001, 84-89)⁶.

Akcja „Rückgewinnung” w dystrykcie krakowskim rozpoczęła się latem 1942 roku. Objęła ona swoim zasięgiem 57 gmin zbiorowych (Sammelgemeinden). Według szacunków władz dystryktu krakowskiego na tym terenie mieszkało wówczas od 50-80 tys. tzw. Deutschstämmige (osób pochodzenia niemieckiego), wśród których znajdowali się spolonizowani „Walddeutsche”⁷ (Hansen, Quellen, 1994, s. 79-80).

W związku z planami okupacyjnych władz niemieckich GG objęcia akcją „Rückgewinnung” również potomków kolonistów niemieckich w dystryktach Kraków i Galicja, już w marcu 1942 roku na łamach *KB* ukazał się pierwszy artykuł, wprowadzający do miesięcznika tematykę związaną z „Walddeutsche” (S.[eltmann], Volksgemeinschaft, März 1942, s. 1-2), którego autorem był wydawca Untersturmführer Lothar von Seltmann, od 1.02.1942 roku pełnomocnik Głównego Urzędu Kolonizacyjnego dla Niemców Etnicznych (Hauptamt Volksdeutsche Mittelstelle) w Krakowie (Seltmann, Dziadek, 2012, s. 30). Artykuł zatytułowany *Die Volksgemeinschaft wird grösser. Erweiterung der*

⁴ „(...) rola chłopów niemieckich była w XIX w. taka sama jak w XIII w.: spełniali rolę pionierów propagujących najlepsze sposoby gospodarowania”. Cyt. za (Woźniak, Osadnictwo, 2013, s. 265).

⁵ Pojęcie oznaczające proces komunikacyjny elit symbolicznych, sprawujących władzę nad środkami komunikacji masowej w celu kształtowania rzeczywistości społecznej.

⁶ Pojęcie to było obecne w XIX wiekowej niemieckiej filozofii i myśli politycznej, natomiast popularność zyskało po 1914 roku, a największe nasilenie użycia odnotowano po przejęciu władzy w Niemczech przez Adolfa Hitlera. Na „Volksgemeinschaft” opierała się legitymacja dla roszczeń politycznej lojalności wobec osób pochodzenia niemieckiego, niebędących niemieckimi obywatelami. Zgodnie z dogmatem narodowego socjalizmu czynnikami decydującymi o przynależności do „Volksgemeinschaft” były wspólnota narodowa oparta na krwi, wspólnym losie i na wspólnej wierze politycznej bez uwzględniania różnic klasowych i stanowych. Od 1933 roku główny cel polityki NSDAP wobec niemieczyzny zagranicznej polegał na intensyfikacji procesów integracyjnych z III Rzeszą.

⁷ Jest to termin używany na określenie grupy etnograficznej późnośredniowiecznych osadników niemieckich, zamieszkujących na Podkarpaciu między Wisłoką a Sanem. (Müller, Landeskunde, 1943, s. 17). W niemieckim piśmiennictwie etnograficznym występuje jeszcze drugi rzadziej używany – Taubdeutsche, natomiast w polskim piśmiennictwie etnograficznym powszechnie stosowana jest nazwa Głuchoniemcy.

Betreuung auf die Distrikte Krakau und Galizien/Rozszerzenie się wspólnoty narodowej w dystryktach Krakau i Galizien zawierał informacje o objęciu osób pochodzenia niemieckiego działaniami akcji „Rückgewinnung” (S.[eltmann], Volksgemeinschaft, März 1942, s. 1-2). Udział samego redaktora naczelnego *KB* do poszukiwań śladów Głuchoniemców na Podkarpaciu świadczył o randze tej problematyki dla polityki ludnościowej w GG opartej na paradygmacie rasy (Haar, *Polityka*, 2009, s. 157-158). Wynikiem podróży z lat 1942-1943 śladami średniowiecznego osadnictwa Głuchoniemców, której trasa wiodła z Krakowa do Sanoka, były materiały wykorzystane następnie przez Lothara von Seltmanna i jego żonę Wilhelminę von Seltmann (Minni) w artykułach i wzmiankach opublikowanych w *KB* (Seltmann, *Dziadek*, 2012, s. 40-42).

Podobnie jak w przypadku dominujących w *KB* tekstów narracyjnych o tematyce kolonizacji józefińskiej, analiza fabuły narracyjnej (Mojsik, *Manipulacja*, 2007, s. 241-242) za pomocą schematu opartego na pentadzie Kennetha Burke’a (Napora, *Gadzinowe*, 2017, s. 78)⁸, pozwala odtworzyć dzieje średniowiecznego osadnictwa na Podkarpaciu, wykorzystane jako propagandowe podłoże akcji „Rückgewinnung” (Seltmann, *Volksgemeinschaft*, März 1942, s. 1-2):

AKT(co się stało?): Regermanizacja obszaru osiedli Głuchoniemców (walddeutsche Siedlungen) rozpoczęta latem 1942 roku.

SCENA (gdzie?): Pogórze Beskidzkie między Wisłą a Sanem.

AKTOR (kto?): Głuchoniemcy (Walddesche), potomkowie średniowiecznych osadników niemieckich.

WYKONANIE (jak?): rejestracja osób pochodzenia niemieckiego na wymienionym obszarze, nadzór Einsatzgruppen (grup operacyjnych SS) na terenie osadnictwa niemieckiego wokół Przemyśla i Tarnowa, włączenie do akcji „Rückgewinnung” miesięcznika *KB*, jako masowej formy przekazywania treści propagandowych dla potomków Głuchoniemców, zamieszkujących tereny dystryktu krakowskiego.

POWÓD/CEL (dlaczego?): wprowadzenie Głuchoniemców (Waldeutsche) jako pełnoprawnych członków do niemieckiej „Volksgemeinschaft”.

Z miesięcznika *KB* wyodrębniono korpus kilkunastu tekstów bezpośrednio dotyczących Głuchoniemców i wzmianek nawiązujących do tematyki z nimi związanej. Analiza dyskursu politycznego na temat Głuchoniemców na łamach *KB* pozwala wyodrębnić 3 podstawowe, często przenikające się strategie propagandowe: informacyjną, kreacyjną i integracyjno-adaptacyjną.

W ramach strategii informacyjnej grupie docelowej odbiorców, czyli potomkom kolonistów józefińskich z Zamojszczyzny, wydawca zaprezentował

⁸ Metodę pentady dla historycznych tekstów prasowych z powodzeniem zastosowała M. Napora w analizie tekstów *Dziennika Radomskiego* z lat 1940-1945 (Napora, *Gadzinowe*, 2017).

zaliczoną również do Deutschstämmige grupę wywodzącą się od kolonistów przybyłych na tereny Podkarpacia z falą średniowiecznej kolonizacji niemieckiej. Ogłoszenie przez redakcję miesięcznika objęcia polityczną akcją „Rückgewinnung” potomków kolonistów niemieckich z dystryktu krakowskiego i dystryktu Galicja pozostawało również w ścisłym związku z rozszerzeniem spektrum problematyki miesięcznika i włączeniem osób pochodzenia niemieckiego z tych terenów do grupy docelowej odbiorców. W celu uzyskania potrzebnych informacji o losach potomków kolonistów z omawianego terenu, z zamiarem publikowania ich następnie w rubryce *Aus Sippe und Familie*⁹ i kontynuowania konwencji *Kolonistenbriefe/Listów kolonistów*, redakcja zwróciła się do nowych czytelników z apelem o nadsyłanie informacji i materiałów dotyczących wydarzeń w poszczególnych koloniach niemieckich na terenach dystryktu krakowskiego i dystryktu Galicja (N. N., Leser, März 1942, s. 16). Ze względu na przynależność Głuchoniemców do grupy potomków osadników w *KB* posłużono się stosowaną już w przypadku potomków kolonistów niemieckich z Zamojszczyzny stereotypizacją, czyniąc z nich pełnoprawnych członków niemieckiej „Blutsgemeinschaft”. Potomkowie kolonistów niemieckich przybyłych w średniowieczu na tereny Podkarpacia przedstawieni zostali w *KB* jako grupa stanowiąca część wielkiej niemieckiej społeczności, zamieszkującej dorzecze Wisły, która przez wieki opierając się polonizacji zatraciła wprawdzie tożsamość językową i kulturową, ale o przynależności do narodu niemieckiego świadczyć miały przede wszystkim ich „Leistung und Werk”, niemieckie formy nazwisk oraz stereotypowe rozpoznawanie – „(...) das Aussehen, die Gestalt, die Haltung, das Gesicht.”/ „(...)po ich wyglądzie, po postawie, po ich obliczach” (S.[el]tmann], Volksgemeinschaft, März 1942, s. 1-2). W odróżnieniu od kolonistów józefińskich (josephinische Einwanderer), średniowieczni osadnicy niemieccy i ich potomkowie określani byli w *KB* jako „Walddeutsche” (Sigurd, Sendung, 15. November 1942, s. 2). Wyjaśnienia czytelnikom miesięcznika etymologii tego słowa podjął się sam redaktor naczelny L. von Seltmann w tekście *Die alten Holzkirchen. Zeugnisse deutschen Kolonistentums*¹⁰, który powstał w rezultacie jego wizytacji starych parafii w podkarpackich wsiach¹¹

⁹ Rubryka ta znajdowała się zwykle na ostatnich stronach *KB* (najczęściej na 13 lub 14) i zawierała bieżące informacje dotyczące wydarzeń w kręgu rodzinnym potomków osadników niemieckich z poszczególnych kolonii.

¹⁰ Tekst L. von Seltmanna został powtórnie opublikowany w 1944 roku w *Deutscher Kalender im Generalgouvernement 1944*, Ausgabe B Deutsch-Polnisch, Verlag „Der Kolonist“, Krakau 1944, s. 41-42.

¹¹ W swoim tekście L. von Seltmann wymienia następujące głuchoniemieckie wsie i miejscowości: Harkłowa, Dembno, Grywałd, Libnica Murowana, Gosprzydowa, Sękowa, Binarowa, Rzepiennik Biskupie, Krościenko, Haczów, Libusza, Rabka, Kruzłowa, Olsznia (najprawdopodobniej chodzi o wieś Olszanica, leżącą w powiecie leskim w województwie podkarpackim).

na terenach objętych średniowieczną kolonizacją niemiecką. Oprócz nazwy własnej „Walddeutsche”, najczęściej używanej dla określenia niemieckich kolonistów z Podkarpacia (w nawiązaniu do charakteru ich osadnictwa i pracy przy karczunku lasów) Seltmann wymienia jeszcze dwa – „Deutsche im Dickicht” oraz polskie gwarowe – „Głuchoniemcy” (S.[eltmann], Holzkirchen, 15. März 1943, s. 7-10)¹².

Zapoznanie czytelników z tzw. niemieckich osiedli na Zamojszczyźnie, z obszaru o odmiennej historii i warunkach osadnictwa, z istotą średniowiecznego osadnictwa na Podkarpaciu wymagało m.in. wprowadzenia terminu prawo magdeburskie Magdeburger Recht (regulacja stosunków prawnych oparta na wzorcach niemieckich), które stanowiło podstawę organizacji samorządów w miastach i lokacji wsi w średniowiecznej Polsce. W nawiązaniu do powyższego kolonizację niemiecką na Wschodzie określono w *KB* jako „największy czyn niemieckiego średniowiecza”, natomiast obszar objęty kolonizacją średniowieczną wraz z ponad 100 miastami w GG, lokowanymi na prawie magdeburskim, uznano za „odzyskane dziedzictwo kulturowe”, które po „18-dniowej kampanii” miało w pierwszym rządzie zostać poddane dziełu odbudowy („Aufbauarbeit”). Do kontekstu informacji o „prawie magdeburskim w dawnej Polsce” (N. N., Recht I., 15. April 1943, s. 4-5; N. N., Recht II., 1. Mai 1943, s. 5-6) włączono również opis warunków życia pierwszych kolonistów niemieckich w nowym typie wsi zakładanych na zalesionych górskich terenach Podkarpacia, wraz z wyjaśnieniem etymologii słowa „Waldhufendorf” (Koneczny, Waldhufendorf, 15. April 1943, s. 7-10). W charakterystyce pierwszych kolonistów przeważają leksemy opisowo-wartościujące, t.j. Fleiß/pilność, Vorbild/przykład, Fähigkeiten/zdolności, kierując pozytywny, całkowicie stereotypowy odbiór treści przez czytelnika (Koneczny, Waldhufendorf, 15. April 1943, s. 7-10). Również narracja o potomkach średniowiecznych kolonistów, podobnie jak w przypadku ich przodków bazuje na wyrazach i sformułowaniach określających pozytywnie. Szczególną rolę w ukazywaniu obrazu średniowiecznego niemieckiego osadnictwa na Podkarpaciu odgrywają odniesienia do ówczesnego rozplanowania osiedli i charakterystycznych cech zabudowy. Opis typowej średniowiecznej osady Głuchoniemców (Waldhufendorf) posłużył następnie jako klisza narracyjna w budowaniu obrazów egzystencji potomków średniowiecznych osadników z dwóch wzorcowych wsi Markowej i Haczowa oraz innych osiedli, pozycjonując ich w strategii informacyjno-kreacyjnej jako strażników tzw. „niemieckiej Eigenart”, przejawiającej się w wierności niemieckiemu prawu (deutsches Recht), ojczyściej tradycji (duma ze strojów ludowych) i historii oraz w kształtowaniu krajobrazu pól uprawnych (Waldhufenrodung),

¹² W polskim tłumaczeniu *KB* niemieckie określenia brzmią kolejno – „Niemcy z puszczy” i „leśni Niemcy” (Seltmann, Holzkirchen, 15. März 1943, s. 7-10).

a co za tym idzie charakterystycznym sposobie gospodarowania i budowania zagród (Koneczny, Waldhufendorf, 15. April 1943, s. 7-10; N. N., Haczow, Juli 1942, s. 7; Ottg., Markowa, Juli 1942, s. 8; N. N., Krościenko, August 1942; S.[elmann], Zmigrod, 15. März 1943, s. 11).

Równie istotnymi, uwzględnionymi w *KB* atrybutami, odnoszącymi się do pielęgnowania odrębności narodowej wśród potomków kolonistów niemieckich z Podkarpacia są np. zawieranie małżeństw tylko w obrębie swojej grupy etnograficznej, opieranie się procesom polonizacyjnym, w tym posługiwanie się jeszcze w XVIII w. językiem niemieckim, utrwalenie niemieckich form nazwisk (np. w Iwoniczu: Szuber, Rajchel, Rygiel, Kielar, Kandefer, Nycz) (Ottg., Markowa, Juli 1942, s. 7-8; N. N., Iwonicz, 20. Februar 1943, s. 10); ojkonimy (nazwy wsi i miast: Haczów – Hanshof, Kombornia – Kaltborn, Albigowa – Helbigau, Markowa – Markenhau, Handzlówka – Hanselshof, Rozembark – Rosenberg, Odrzykoń – Ehrenberg), Krosno – Krossen, Krościenko-Wyżne i Krościenko-Niżne, Łańcut – Landshut, Szywnańd – Schönwald (S.[elmann], Blut, Juli 1942, s. 1-2; S.[elmann], Werden I., 1. März 1943, s. 1-2), anojkonimy (nazwy pól: Insbach, Fichten, Talerze) (N.N., Iwonicz, 20. Februar 1943, s. 10) oraz zdjęcia i rysunki starych form zabudowań wiejskich i sakralnych (S.[elmann], Holzkirchen, 15. März 1943, s. 7-10).

Oparcie strategii kreacyjnej na tzw. Blutserbe/dziedzictwie krwi, polegające m.in. na porównywaniu potomków kolonistów niemieckich z ich przodkami, skutkowało kierowaniem odbioru w stronę aktualnych wydarzeń we wsiach położonych na obszarze średniowiecznej kolonizacji niemieckiej i zostało wykorzystane jako argument w roszczeniach do tzw. niemieckiego przywództwa „Führungsanspruch” na terenie GG (S.[elmann], Werden I., 1. März 1943, s. 2).

Średniowieczna kolonizacja niemiecka na terenie Podkarpacia nie była postrzegana na łamach *KB* w kategorii zaszłych zdarzeń, lecz ciągłości historycznej w ukształtowanym przez nich regionie, oraz dalszego impulsu torującemu drogę napływowi na te tereny osadników józefińskich (Sigurd, Sendung, 15. November 1943, s. 3): „(...)Na zew świeckich i kościelnych wielmożów poczęła napływać na obszary nad Sanem i Dunajcem fala niemieckich osadników, która dopiero w setki lat później opadła. Odwieczne puszcze zostały wykarczowane, a na pozyskanej ziemi powstały niemieckie wsi i miasta. Chociaż ci „głusi Niemcy”¹³, jak potomków tych osadników nazywano, odwykli z biegiem czasu od swojej mowy ojczystej i przyjęli język mieszkających wokół Słowian,

¹³ Odpowiednikiem egzoetnonimów „głusi Niemcy” i „Niemcy z głuszy”, użytych w polskiej wersji językowej jest niemiecki etnonim „Walddeutsche”, występujący w odnośnym fragmencie wersji niemieckiej. Egzoetnonimu „Głuszy Niemcy” używano początkowo na określenie osadników niemieckich z dwóch wysp językowych – pierwszej koło Łańcuta i drugiej koło Krosna i Iwonicza. Ut testat Metryka Koronna, 1658, „quod Saxones alias Głuszy Niemcy około Krosna i Łańcuta osadzeni są iure feudali alias libertate saxonica” (Borcz, Markowa, 2005, s. 72–189).

to jednak kraj zachował po dziś dzień swoje niemieckie oblicze. Któż zaprzeczy niemieckiego charakteru wsiom naszym „Niemców z głuszy” i Deutschstämmigów z Radomia, Lublina i dystryktu warszawskiego? Czy nie wydaje się nam, że jesteśmy w Niemczech, gdy patrzymy na niwy, zagrody a nawet ludzi na obszarze niemieckich leśnych osad? Napływ niemieckich osadników nie był zupełnie oderwany. Z końcem XVIII. stulecia osiedliło się za rządów Józefa II w byłej Galicji, t. zn. dzisiejszym dystrykcie krakowskim i Galicji około 5000 niemieckich rodzin wieśniaczych, liczących około 20 000 dusz. (...)”.

W celu utrwalenia stereotypu niemieckiego kolonisty i ugruntowywania tożsamości narodowej na podbudowie faktów historycznych (Woźniak, Osadnictwo, 2013, s. 265) obie strategie propagandowe – informacyjna i kreacyjna zastosowane w *KB* były często łączone z perswazyjną funkcją apelu¹⁴ (S.[eltmann], Blut, Juli 1942, s. 1-2): "(...) Dlatego wzywamy was, obywatele pochodzenia niemieckiego! Tak jak w okręgu Zamościa został na nowo wszczepiony w koloniach niemieckiego pochodzenia niemiecki duch, chociaż ludzie ci od dawna zapomnieli języka niemieckiego, tak samo wszystkie osiedla, gdzie tylko mieszkają Niemcy, powinny otrzymać nowe oblicze. Możliwe, że was ktoś wydrwi, gdy wy znowu po dziesiątkach lat wrócicie z obcego narodu, do narodu waszych przodków. Wtedy odwołajcie się do świadków niemieckiej kultury, które stworzone przez niemieckie jednostki, charakteryzują ten kraj i pokażcie piść. Bądźcie w waszych wioskach pionierami nowego czasu!¹⁵ Bądźcie świadomi tego, że siła niemieckiej krwi, która płynie w waszych żyłach, wywyższa was nad ten obcy świat; wy jesteście lepsi, dzielniejsi, mądrzejsi, bardziej czystszy i porządniejsi i dlatego jesteście godni zaliczać się do narodu Adolfa Hitlera”.

Wymienione wyżej strategie znajdowały następnie ujście w strategii integracyjno-adaptacyjnej, która miała za zadanie wdrożenie potomków kolonistów niemieckich do „nowych zadań”, wobec których każdy z nich został postawiony jako „pełnoprawny członek w niemieckiej wspólnotcie” (S.[eltmann], Kolonistentum, 15. Mai 1944, s. 2). Odwołanie się do „Kolonistentugenden”¹⁶ (cnót kolonistów) i popularnego przysłowia związanego z etosem pracy kolonisty

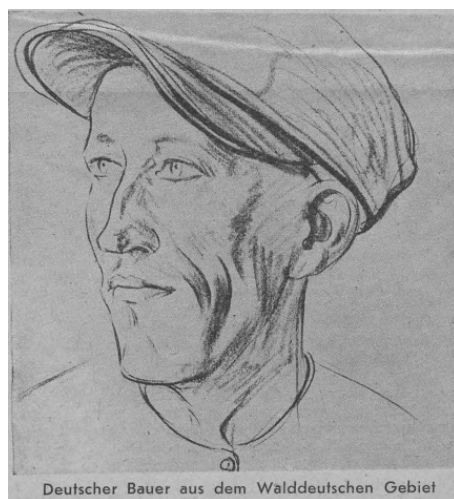
¹⁴ Apel ten został skierowany do Głuchoniemców zamieszkujących na terenach średniowiecznej kolonizacji niemieckiej w dystrykcie krakowskim parę miesięcy przed rozpoczęciem akcji „Rückgewinnung” i rozszerzeniem dystrybucji *KB* na dystrykt krakowski i dystrykt Galicja.

¹⁵ W wersji niemieckiej – „Kämpfer einer neuen Zeit”.

¹⁶ Cnoty kolonistów, na które powoływali się autorzy publikujący w *KB* nawiązywały do tzw. cnót pruskich „Preußische Tugenden” (m.in. porządku, pilności, oszczędności, skromności). Do kanonu cnót obywatelskich wprowadził je twórca pruskiego państwa autorytarnego Fryderyk Wilhelm I. (Kopacki, Preußische, 2002, s. 231-233). Hubert Orłowski zwraca uwagę na rozpowszechnienie się pod koniec XVIII wieku idei tzw. cnót obywatelskich w odniesieniu do ogółu społeczeństwa niemieckiego w znaczeniu nie tylko powszechnie obowiązujących zasad moralnych ale również funkcjonowania życia gospodarczego (Orłowski, Tugenden, 1996, s. 155-156).

„Der Erste arbeitet sich tot, der Zweite leidet Not, der Dritte erst hat Brot” (S.[eltmann], Kolonistentum, 15. Mai 1944, s. 2)¹⁷ przez red. naczelnego L. von Seltmanna w jednym z ostatnich numerów *KB* zawierało szczególnie silny ładunek perswazyjny i mało na celu przekonać potomków kolonistów niemieckich na terenie GG, że w odróżnieniu od swoich przodków mogą liczyć na wsparcie niemieckiego narodu w ramach wspólnoty „Gemeinschaft”¹⁸. Pomostem łączącym w narracji pokolenie przodków kolonistów z ich następcami była mityczna „Aufbauarbeit”, rozumiana w kategoriach „umacniania niemieckiego Wschodu” (Sigurd, Sendung, 15. November 1943, s. 1-2).

Analizując elementy ważne dla realizacji treści propagandowych dotyczących Głuchoniemców na łamach *KB* należy zwrócić uwagę na promowanie wizerunku niemieckiego kolonisty z omawianego obszaru. Przedstawienie wzorcowego wizerunku Głuchoniemca z Podkarpacia (rys. 1) (*KB*, 20. Februar 1943, s. 13) przypadło w udziale portreciście akcji przesiedleńczej tzw. Niemców galicyjskich Ottonowi Engelhardtowi Kyffhäuserowi (Fielitz, Stereotyp, 2000, s. 234-235).

rys. 1. Otto Engelhardt Kyffhäuser, Deutscher Bauer aus dem walddeutschen Gebiet – rysunek w ołówku (*KB*, 20. Februar 1943, s. 13).

¹⁷ Pierwszy się na śmierć zaharuje, drugi jeszcze nędzę czuje, trzeci dopiero chleba skosztuje (tłum. K.W.). Przysłowie to znane jest jeszcze w drugiej wersji : „Der erste arbeitet sich tot. Der zweite trägt sich tot. Der dritte schläft sich tot“/„Pierwszy się na śmierć zaharuje, drugi się do upadłego nanosi, trzeciego sen do syta unosi” (tłum. K.W.).

¹⁸ Topos „Gemeinschaft” obecny w tekstach *KB* odnosił się bezpośrednio do narodowosocjalistycznej idei jedności narodu niemieckiego, w której chłopci, członkowie egalitarnej grupy „Volksgenossen” pracując na roli uczestniczyli wraz z całym narodem w walce z wrogiem (Hitler, Rede, 1944, s. 64-65).

W *KB* zamieszczono jeszcze jeden jego rysunek w ołówku, przedstawiający stary modrzewiowy kościół w Haczowie (rys. 2) (N. N., Haczow, Juli 1942, s. 9). Podobnie jak na wielu swoich szkicach, również pod tym umieścił dokładną datę jego sporządzenia – 29.9.1940 roku, godz. 12.

rys. 2. Otto Engelhardt Kyffhäuser, Alte Holzkirche in Haczow/Stary kościół drewniany w Haczowie, s. 9 (szkic w ołówku do tekstu N. N., *Aus den deutschen Siedlungen, Haczow, KB*, Juli 1942, Elfter Brief, s. 7).

Do ważniejszych elementów tworzących kontekst prezentacji Głuchoniemców na łamach *KB* należał strój ludowy, jako niemiecki „symbol łączności z ojczyzną i narodem” (S.[elmann], Volkstracht, 15. September 1943, s. 7-10). W poglądowym zestawieniu niemieckich strojów ludowych, załączonym do tekstu autorstwa żony wydawcy *KB* Wilhelminy von Seltmann, na jedynym zdjęciu z terenu GG, przedstawiono chłopkę z Haczowa w odświętnym stroju z dwujęzycznym podpisem „Bäuerin aus dem walddutschen Siedlungsgebiet (Distrikt Krakau)/Wieśniaczka z niemieckich osiedli leśnych (dystr. krakowski)”¹⁹ (S.[elmann], Volkstracht, 15. September 1943, s. 8-9).

¹⁹ To samo zdjęcie z podpisem „Bäuerin aus Haczow in Festtracht-Wieśniaczka z Haczowa w stroju świątecznym” zostało wykorzystane do zilustrowania tekstu o Haczowie, który ukazał się w *KB* w lipcu 1942 roku (N. N., Haczow, Juli 1942, s. 7).

zdj. 1. Bäuerin aus Haczow in Festtracht/Wieśniaczka z Haczowa w stroju świątecznym (zdj. do tekstu N. N., *Haczow*, Juli 1942, s. 6).

Celem przedstawienia spuścizny ludowej Głuchoniemców jako licznej grupy etnograficznej z GG, wśród innych z różnych prowincji III Rzeszy oraz słowackiego Spiszu, było wskazanie ich w roli kontynuatorów niemieckiej tradycji kraju przodków. Rozbudzeniu świadomości przynależności do stanu chłopskiego m.in. przez przywiązanie do strojów ludowych²⁰ towarzyszyło kreowanie Głuchoniemców na członków niemieckiej wspólnoty narodowej (Volksgemeinschaft) (S.[eltmann], Zmigrod, 15. März 1943, s. 11). Wzorem Biecza obwołanego „jednym z ośrodków głuchoniemieckiego terenu osiedleńczego” także dla pozostałych miast i osiedli objętych średniowiecznym niemieckim osadnictwem miała rozpocząć się „nowa przyszłość” pod niemieckimi rządami (N. N., Biecz, September 1942, s. 12; N. N., Stadtgründung, 15. Oktober 1943, s. 11-12; N. N., Krościenko, August 1942, s. 11; S.[eltmann], Zmigrod, 15. März 1943, s. 11; N. N., Iwonicz, 20. Februar 1943, s. 10).

²⁰ Narodowosocjalistyczna wizja stworzenia prawdziwej niemieckiej kultury ludowej (Schaffung echter Volkstumsarbeit), w tym odnowy istoty stroju ludowego – „Trachtenerneuerung” propagowała już w okresie międzywojennym Gertrud Pesendorfer, od 1938 roku członkini NSDAP, pełniąca następnie funkcję Gausachbearbeiterin Volkstum-Brauchstum i Reichsbeauftragte für Trachtenarbeit (Bodner, Tracht, 2019, s. 173-174).

Przeprowadzona analiza tekstów *KB* dotyczących Głuchoniemców pozwala stwierdzić, że treści w nich zawarte w pełni odzwierciedlały założenia polityki propagandowej władz GG wobec tej grupy Niemców etnicznych. Podjęcie tematyki z nimi związanej (historia, egzystencja osiedli niemieckich przed i po wybuchu II wojny światowej) jednoznacznie wskazuje na Guchoniemców-Walddeutsche i Detuschstämmige jako podmiot akcji „Rückgewinnung” i „Wiedereindeutschung” w dystrykcie krakowskim. Ich nominacja – „Walddeutsche” – bezpośrednio nawiązująca do pochodzenia od grupy średniowiecznych osadników niemieckich miała za zadanie ukazanie ich w roli kontynuatorów etosu pierwszych kolonistów – pionierów, co w rezultacie miało skutkować zmianą tożsamości narodowej poprzez implikowanie im przynależności do niemieckiej wspólnoty narodowej.

Literatura

- Bodner, Reinhard: „*Lebendige Tracht in Tirol*”. *Ein Buch als Beispiel volkskundlicher Wissensproduktion nach 1945 und Gegenstand aktueller Debatten*. W: Sabine Egmann, Birgit Johler, Konrad J. Kuhn, Magdalena Puchberger (Hg.): *Orientieren & Positionieren, Anknüpfen & Weitermachen. Wissensgeschichte der Volkskunde/Kulturwissenschaft in Europa nach 1945*. Münster/New York 2019, s. 171-204. Cyt.: Bodner, Tracht, 2019.
- Borcz, Henryk: *Parafia Markowa w okresie staropolskim i do schyłku XIX stulecia*. W: Wojciech Blajer, Jerzy Tejchma (red.): *Markowa – sześć wieków tradycji. Z dziejów społeczeństwa i kultury*. 2005, ss. 72–189. Cyt.: Borcz, Markowa, 2005.
- Czyżewski, Marek: *W stronę teorii dyskursu politycznego*. W: Marek Czyżewski, Sergiusz Kowalski, Andrzej Piotrowski (red.): *Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*. Wrocław 2004, s. 49-53. Cyt.: Czyżewski, Dyskurs, 2004.
- *Der Volks-Brockhaus. Deutsches Sach- und Sprachwörterbuch für Schule und Haus*. Leipzig 1939. Cyt.: Volks-Brockhaus, 1939.
- Fielitz, Wilhelm: *Das Stereotyp des Wolhyniendeutschen Umsiedlers. Popularisierungen zwischen Sprachinselforschung und Nationalsozialistischer Propaganda*. Marburg 2000. Cyt.: Fielitz, Stereotyp, 2000.
- Gassner, Emil: *Die Pressearbeit*. W: Max du Prel (Hg.): *Das Generalgouvernement*. Würzburg 1942, s. 147-152. Cyt.: Gassner, Pressearbeit, 1943.
- Götz, Norbert: *Ungleiche Geschwister. Die Konstruktion von nationalsozialistischer Volksgemeinschaft und schwedischem Volksheim*. Baden Baden 2001. Cyt.: Götz, Ungleiche, 2001.
- Haar, Ingo: *Polityka ludnościowa w Generalnym Gubernatorstwie: polityka narodowościowa wobec Żydów i polityka osadnictwa a inicjatywy regionalne i centralne*. W: *Pamięć i Sprawiedliwość*, 2009, 8/1 (14), s. 155-175. Cyt.: Haar, Polityka, 2009.
- Hansen, Georg (Hg.): *Schulpolitik als Volkstumspolitik. Quellen zur Schulpolitik der Besatzer in Polen 1939-1944*. Münster 1994. Cyt.: Hansen, Quellen, 1994.
- Hitler, Adolf: *Gemeinschaft/Spoleczeństwo. Der Führer in seiner Rede am 3. Oktober 1941 zum Kriegs-Winterhilfswerk*. W: *Deutscher Kalender im Generalgouvernement 1944. Ausgabe B Deutsch-Polnisch*. Krakau 1944, s. 64-65. Cyt.: Hitler, Gemeinschaft, 1944.
- Jockheck, Lars: *Propaganda im Generalgouvernement. Die NS-Besatzungspresse für Deutsche und Polen 1939-1945*. Osnabrück 2006. Cyt.: Jockheck, Propaganda, 2006.

- Koneczny v.[on], B.: *Das Waldhufendorf/Wieś leśna*. W: *Kolonistenbriefe*, 15. April 1943, 8, Jg. 3, s. 7-10. Cyt.: Koneczny, Waldhufendorf, 15. April 1943.
- Kopacki, Andrzej: *Preußische Tugenden. Ein Blick aus Polen*. W: „*Ein Traum, was sonst?*” *Preußische Tugenden. Ein Lesebuch*. Göttingen 2002, s. 231-246. Cyt.: Kopacki, Preußische, 2002.
- Lück, Kurt: *Die deutschen Siedlungen im Cholmer und Lubliner Lande*. Leipzig 1933. Cyt.: Lück, Siedlungen, 1933.
- Madajczyk, Czesław (red.): *Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS. Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej*. Warszawa 1979. Cyt.: Madajczyk, Zamojszczyzna, 1979.
- Mojsik, Tomasz: *Manipulacja przestrzeni i czasem w historiografii – perspektywa narratologiczna*. W: Piotr Guzowski, Marzena Liedke (red.): *Człowiek wobec miar i czasu w przeszłości*. Kraków 2007, s. 239-252. Cyt.: Mojsik, Manipulacja, 2007.
- Müller, Theodor: *Landeskunde des Generalgouvernements*. Krakau 1943. Cyt.: Müller, Landeskunde, 1943.
- N. N.: *Aus den deutschen Siedlungen/Z niemieckich osiedli. Distrikt Krakau. Haczow*. W: *Kolonistenbriefe*, Juli 1942, 11, s. 7. Cyt.: N. N., Haczow, Juli 1942.
- N. N.: *An unsere Leser!*. W: *Kolonistenbriefe*, März 1942, 10, s. 16. Cyt.: N. N., Leser, März 1942.
- N. N.: *Aus den deutschen Siedlungen/Z niemieckich osiedli. Distrikt Krakau. Haczow*. W: *Kolonistenbriefe*, Juli 1942, 11, s. 6-8. Cyt.: N. N., Haczow, Juli 1942.
- N. N.: *Aus den deutschen Siedlungen/Z niemieckich osiedli. Distrikt Krakau. Krościenko-Źyżne*. W: *Kolonistenbriefe*, August 1942, 12, s. 11. Cyt.: N. N., Krościenko, August 1942.
- N. N.: *Aus den deutschen Siedlungen/Z niemieckich osiedli. Distrikt Krakau. Iwonicz. Wald-deutsche Siedlung und zugleich Heilbad*. W: *Kolonistenbriefe*, 20. Februar 1943, 4, Jg. 3, s. 10. Cyt.: N. N., Iwonicz, 20. Februar 1943.
- N. N.: *Aus den deutschen Siedlungen/Z niemieckich osiedli. Distrikt Krakau. Biecz*. W: *Kolonistenbriefe*, September 1942, 13, s. 12. Cyt.: N. N., Biecz, September 1942.
- N. N.: *Aus den deutschen Siedlungen/Z niemieckich osiedli. Distrikt Krakau. Biecz, eine mittelalterliche Stadtgründung*. W: *Kolonistenbriefe*, 15. Oktober 1943, 20, Jg. 3, s. 11-12. Cyt.: N. N., Stadtgründung, 15. Oktober 1943.
- N. N.: *Das Magdeburger Recht im ehemaligen Polen II*. W: *Kolonistenbriefe*, 1. Mai 1943, 9, Jg. 3, s. 5-6. Cyt.: N. N., Recht II., 1. Mai 1943.
- N. N.: *Wstęp*. W: *Kolonistenbriefe*, Januar 1942, 9, s. 1. Cyt.: N. N., Wstęp, Januar 1942.
- N. N.: *Das Magdeburger Recht im ehemaligen Polen I*. W: *Kolonistenbriefe*, 15. April 1943, 8, Jg. 3, s. 4-5. Cyt.: N. N., Recht I, 15. April 1943.
- Napora, Monika: *Gadzinowe narracje. Mechanizmy i strategie kreowania propagandowego obrazu świata w „Dzienniku Radomskim” 1940-1945*. Warszawa 2017. Cyt.: Napora, Gadzinowe, 2017.
- Orłowski, Hubert: *Bürgerliche Tugenden – deutsche Tugenden*. W: Hubert Orłowski: „*Polnische Wirtschaft*”. *Zum Polandiskurs der Neuzeit*. Wiesbaden 1996, s. 155-190. Cyt.: Orłowski, Tugenden, 1996.
- Ottg. Dr.: *Aus den deutschen Siedlungen/Z niemieckich osiedli. Distrikt Krakau. Markowa*. W: *Kolonistenbriefe*, Juli 1942, 11, s. 7-8. Cyt.: Ottg., Markowa, Juli 1942.
- S.[eltmann] v.[on], L.[othar]: *Das Blut entscheidet!/Posłuchajcie głosu krwi!* W: *Kolonistenbriefe*, Juli 1942, 11, s. 1-2. Cyt.: Seltmann, Blut, Juli 1942.
- S.[eltmann] v.[on], L.[othar]: *Das Werden des Deutschtums im Generalgouvernement I*. W: *Kolonistenbriefe*, 1. März 1943, 5, Jg. 3, s. 1-2. Cyt.: Seltmann, Werden I., 1. März 1943.
- S.[eltmann] v.[on], L.[othar]: *Die alten Holzkirchen. Zeugnisse deutschen Kolonistentums*. W: *Kolonistenbriefe*, 15. März 1943, 10, Jg. 3, s. 7-10. Cyt.: Seltmann, Holzkirchen, 1943.

-
- S.[eltmann] v.[on], L.[othar]: *Die Volksgemeinschaft wird grösser. Erweiterung der Betreuung auf die Distrikte Krakau und Galizien/Rozszerzenie się wspólnoty narodowej w dystryktach Krakau i Galizien*. W: *Kolonistenbriefe*, März 1942, 10, s. 1-2. Cyt.: Seltmann, Volksgemeinschaft, März 1942.
 - S.[eltmann] v.[on], M.[inni]: *Die Volkstracht als Sinnbild von Heimat- und Volksverbundenheit*. W: *Kolonistenbriefe*, 15. September 1943, 18, Jg. 3, s. 7-10. Cyt.: Seltmann, Volkstracht, 15. September 1943.
 - S.[eltmann], M.[inni]: *Aus den deutschen Siedlungen/Z niemieckich osiedli. Distrikt Krakau. Zmigrod*. W: *Kolonistenbriefe*, 15. März 1943, 6, 3 Jg., s. 11. Cyt.: S.[eltmann], Zmigrod, 15. März 1943.
 - S[eltmann] v.[on], L[othar]: *Vom echten Kolonistentum*. W: *Kolonistenbriefe*, 15. Mai 1944, 10, Jg. 4, s. 2. Cyt.: Kolonistentum, 15. Mai 1944.
 - Seltmann, Uwe: *Gabi i Uwe. Mój dziadek był w Auschwitz. A mój był esesmanem*. Warszawa 2012. Cyt.: Seltmann, Dziadek, 2012.
 - Sigurd: *Von deutscher Sendung im Osten*. W: *Kolonistenbriefe*, 15. November 1943, 22, Jg. 3, s. 1-2. Cyt.: Sigurd, Sendung, 15. November 1943.
 - Woźniak, Krzysztof Paweł: *Niemieckie osadnictwo wiejskie między Prosną a Pilicą i Wisłą od lat 70. XVIII wieku do 1866 roku. Proces i jego interpretacje*. Łódź 2013. Cyt.: Woźniak, Osadnictwo, 2013.